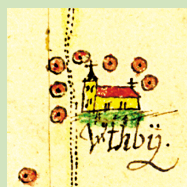

17 sevärdheter & en tremilstur

*Upptäck några av
bygdens kultur- och fornminnen!*

Under en cirka tre mil lång rundtur – som Du kan göra med bil eller cykel – möter Du en del av vår lokala historia. Den här foldern hjälper Dig både att hitta rätt och att få en förklaring till det Du ser.

Fornminnen är den gemensamma nämnaren. Men Du kommer att träffa på så olika saker som resta stenar från skilda tider, en av Sveriges äldsta kyrkplatser och föremål förknippade med sägner och övernaturliga krafter.

Turen börjar och slutar vid hembygdsgården Persgården i Karleby. Kartan på mittuppslaget visar Dig färdvägen. På övriga sidor får de sjutton besöksmålen en kortfattad beskrivning. Du kan läsa mera om dem på de informationsskyltar som finns på samtliga platser.

Välkommen att möta en del av vår lokala historia.

*En upplevelseresa
i tid och rum
skapad av*

 Uller vad
Leksbergs
Hembygdskommitté

1 Fångstgropen vid Kjeckestad

Fångstgropar – ofta kallade varggropar – användes förr i tiden för att fånga rovdjur, särskilt varg och räv. De anlades där rovdjuren brukade dyka upp och doldes med grenar som täcktes med mossa. Som lockbete hade man en levande höna, anka eller katt.

I början av 1800-talet växte vargstammen snabbt. 1827 fällde rovdjuren omkring 10 husdjur om dagen bara i Skaraborg. Det var hästar, nötkreatur, får, getter och svin. Jakten intensifierades och under de följande två åren dödades c:a 275 vargar inom samma område. 50 år senare var vargen i det närmaste utrotad.

RAÄ-nummer Ullervad 43:1

(RAÄ-nummer är Riksantikvarieämbetets beteckning för fornminnen.)

En av många skolklasser som besökt varggropen.

2 En märklig runsten vid Ek

Runstenen med sitt text- och bildinnehåll är en av Västergötlands märkligare. Den talar om Udd skald som reste stenen efter sin son Torsten, som byggt en stenbro och som hade 30 marker inestående hos Erik. Kanske rentav hos Erik Segersäll?

Bilden på stenens baksida föreställer ”det stora djuret”. Det förekommer som en stormannasymbol i dansk vikingatid. Dateringen ligger troligtvis runt år 970. Runstenar med

På stenens baksida avbildas ”det stora djuret”. Teckning från 1600-talet.

bilder av stora djuret uppträder ofta tillsammans med s.k. ”maskbilder”. En sådan maskristning finns också i närheten – på en runtsten vid Lassegården i Karleby, Leksbergs socken.

RAÄ-nummer Ek 1:1

3 Stora Ek

Den gård som idag är känd under namnet Stora Ek kan följas tillbaka till mitten av 1400-talet. Gården förvärvades av Gustav Vasa år 1554, men genom ett gårdsbyte överläts den av kungen till Anders Krabbe. Under hans och hans ättlingars tid utökades åkerarealen och godset fick en omfattning som i stort sett bibehölls fram till slutet av 1900-talet. Ägarlängden under 1600- och 1700-talen omfattar namn som Silfverhielm, Ulfsparre, Oxenstierna och Scheffer. Gården benämndes då Eks säteri.

Med bröderna Carl-Fredrik och Ulrik Sheffer inleddes under 1750-talet en ny era i godsets historia. Då uppfördes både den nuvarande huvudbyggnaden, de två flyglarna och nya ekonomibyggnader, samtidigt som trädgården anlades. Huvudbyggnad och flyglar byggnadsminnesförklarades 1967.

Med början 1799 skedde täta ägarförändringar och bland innehavarna märktes då kung Karl XIV Johan. 1827 övergick säteriet i familjen Lilliestiernas ägo och blev då fideikommiss. Godset, som från omkring år 1900 började kallas Stora Ek, ägdes av den Lilliestiernska släkten ända in på 1990-talet. Sedan dess har arealen avsevärt utökats. Numera ägs Stora Ek av Karl-Johan Blank.

RAÄ-nummer Ek 38:1

4 Milsten – äldre tiders taxameter

För att skjutsbönderna skulle få rätt betalning för resan beslöt man vid 1600-talets mitt att sätta upp avståndsmärken – först i trä senare i sten. Milstenarna markerade 1 mil – ¼ mil – ½ mil – ¼ mil – 1 mil o.s.v. På så sätt kunde de läsas som avståndsmarkering oavsett i vilken riktning man reste.

Samtliga stenar pryds av Karl XII:s namnchiffer med en kunglig krona över. På 1-milstenarna finns också årtalet 1707 – det år då nästan alla stenar i Vadsbo härad sattes upp, bland dem stenen i Ekby.

När metersystemet infördes 1878 upphörde milstenarnas funktion.

RAÄ-nummer Ekby 2:1

5 Sliprännor av okänd ålder

16 sliprännor strålar ut från mitten av den skålformade stenen, som ligger vid en väggkorsning i Ekby. Denna typ av fornminnen omges av många frågetecken. Vi vet inte hur eller när rännorna har skapats och inte vad stenarna har använts till.

Sliprännor förekommer ofta tillsammans med hållristningar vilket innebär att de kan ha tillkommit under bronsåldern. Kanske har man slipat stenverktyg, kanske har rännorna skapats för någon form av kulthandling.

RAÄ-nummer Ekby 6:1

6 En gränssten från 1690

Råkullsröret kallas den här stenen i Utby som markerar gräns för Russlingen, en kronoallmänning som huvudsakligen består av skog. Rör betyder just gränssten och Råkullen är namnet på en gård i närheten. Stenen är en av många som sattes upp för att markera gränsen för Kronans (statens) markinnehav. Gränserna fastställdes genom beslut av kungliga skogskommissioner i början av 1690-talet.

RAÄ-nummer Utby 9:1

Teckning från 1862

7 Domarringen vid Kottholmen

Denna domarring bestod ursprungligen av sju resta klumpstenar. Idag återstår bara fem, varav tre omkullfallna. En numera överväxt kantkedja förbinder stenarna. Fram till omkring 1930 lär det ha funnits en inre ring av sju mindre stenar.

En domarring är en grav från järnåldern. Stenarna är ofta udda till antalet, vanligen sju eller nio. De förekommer särskilt i Skaraborg och Jönköpings län. Namnet kommer av att de förknippats med rättskipning i äldre tid. Det finns dock inget som tyder på en sådan funktion.

Nedanför domarringen låg förr Kottholmens kvarn. Innan kanalen byggdes på 1840-talet var detta Tidans huvudfåra.

RAÄ-nummer Ullervad 10:1

8 Skaraborgs första folkhögskola

Skaraborgs läns första folkhögskola öppnades här i Ullervad höstterminen 1873. Lektionssalar fanns på flera ställen, bland annat i den äldre folkskolan. Eleverna var inackorderade på gårdar i socknen. Redan efter fem år flyttade skolan till Stens-torp, som ansågs ligga mera centralt i länet.

RAÄ nummer Ullervad 9:1

9 Ullervads bro och kvarnarna i Tidån

Här vid Ullervads bro kan man både höra bruset från Tidans vatten och historiens vingslag. Redan i slutet av 1100-talet lät biskop Bengt den gode bygga en bro över ån och under århundradena därefter ägde biskoparna flera kvarnar i Ullervad. Söder om bron kallas fallen för Munkströmmen och här låg ”Munkakvarn” under medeltiden.

Nedströms bron fanns ännu i början av 1900-talet fyra kvarnar inom synhåll – två på vardera sidan om ån.

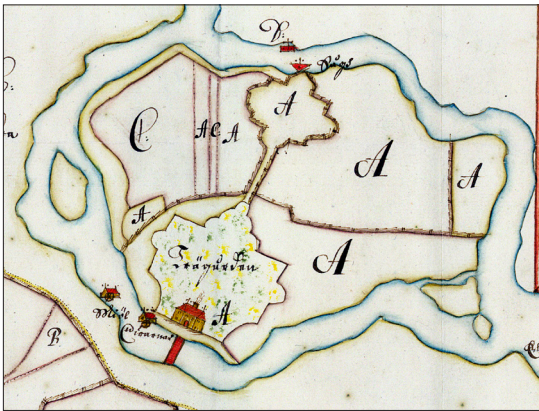
Ur karta över ån Tidån från 1779.

I sin bok ”Ullervad i svunna tider” skriver Georg Löfgren om dessa fyra kvarnar: *Vid sekelskiftet 1900 fanns tolv vattenhjul i bruk – eller tre stycken vid varje kvarn. Det var en ståtlig syn, särskilt under vårfloden. De väldiga, efter varandra pulsande, tunga vattenhjulen sprider kaskader av vatten åt alla håll och på avstånd hörs kvarnarnas multrande – under det att kvarnbusen skakar av den hårda påfrestningen.*

Nu är kvarnarna borta sedan länge. Den sista var Lilla Brokvarn, som försvann 1968. Därmed sattes punkt för en verksamhet som pågått i Ullervads strömmar under minst 700 år. Men än idag utnyttjas vattnets kraft – nu för att producera el.

Soopenskvärn år 1910. T.v. kvarnen med det då påbyggda hjulhuset och t.h. kvarnstallet.

Karta över Trilleholm från 1685

10 Trilleholm – där sägner och historia möts

Större gods och gårdar byggdes i gamla tider ofta på öar och holmar, för att lättare kunna försvaras. Så även Trilleholm, vars mer än 2,5 m tjocka källarmurar kan vara grunden till ett befäst torn.

Flera sägner talar om underjordiska gångar från källaren ner till ån eller upp till

Kungsbacken mitt på ön. Där är en bautasten rest – enligt legenden över en vikingatida kung vid namn Trille.

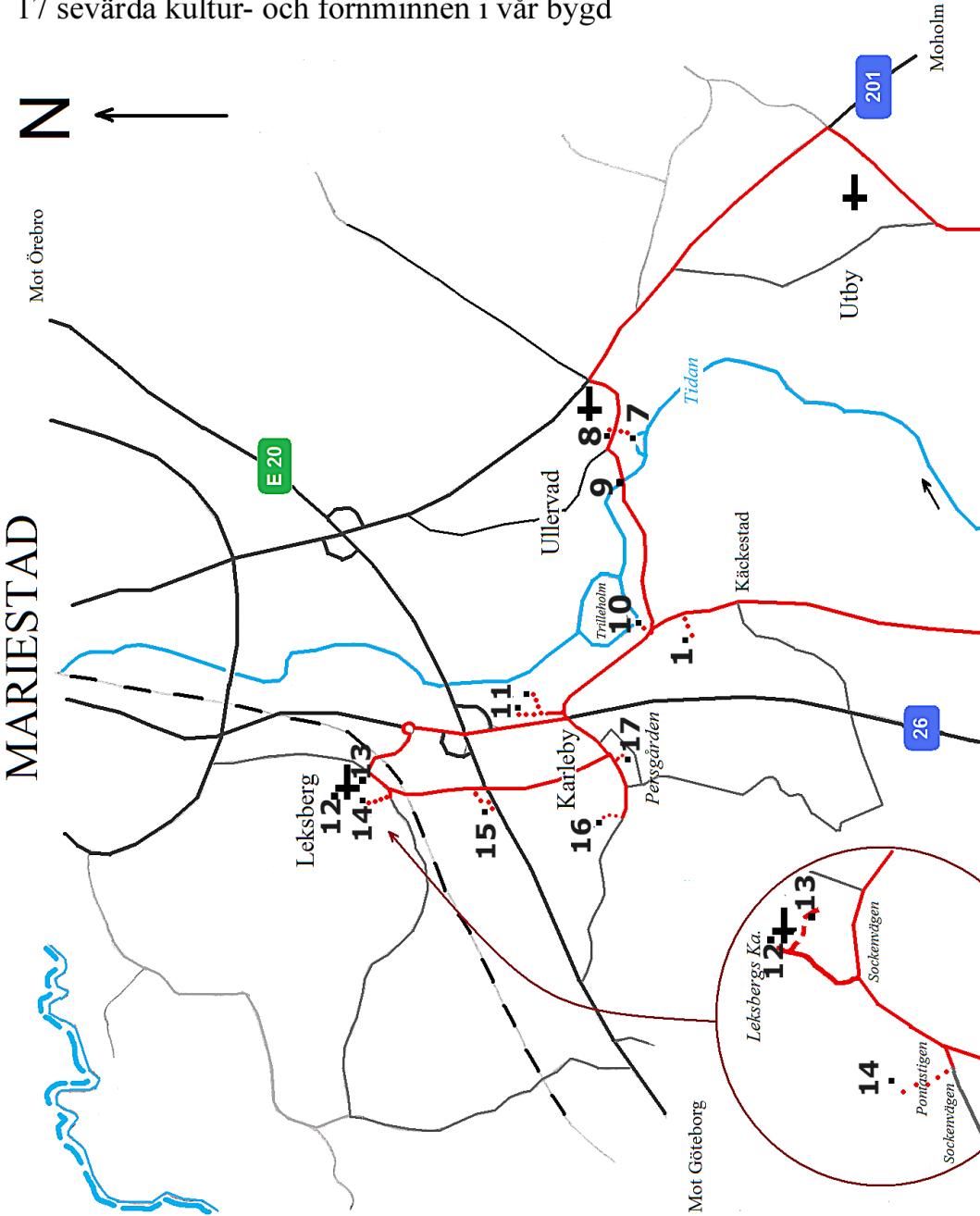
Vattenverk har funnits vid fallen på båda sidor om ön: kvarn, såg, vadmalsstamp och under 1600-talet både en vapensmedja och ett av Sveriges äldsta pappersbruk. Även bron är av intresse.

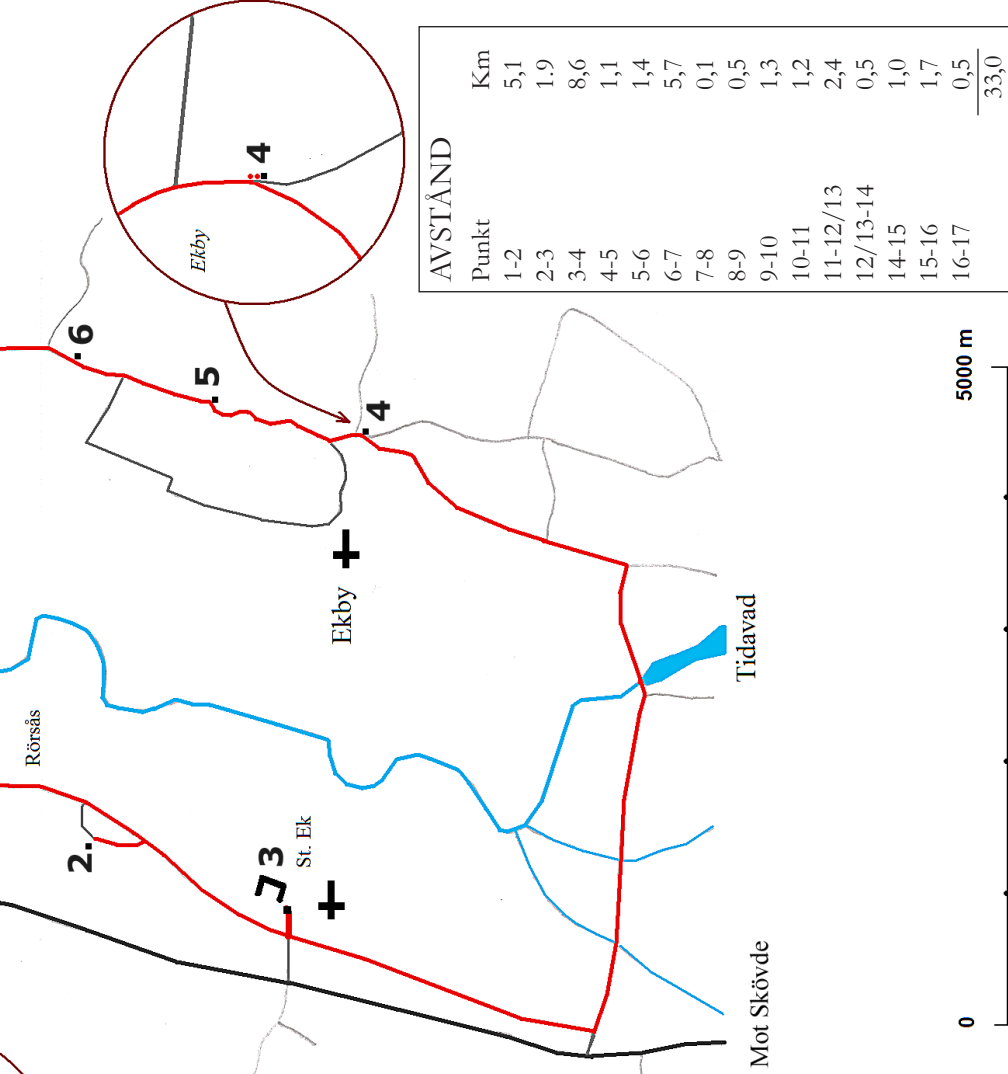
RAÄ-nummer Ullervad 2:1, 2:2, 12:1 och 13:1

ULLERVAD-LEKSBERGS HEMBYGDSFÖRENING

17 sevärda kultur- och fornminnen i vår bygd

AVSTÅND	
Punkt	Km
1-2	5,1
2-3	1,9
3-4	8,6
4-5	1,1
5-6	1,4
6-7	5,7
7-8	0,1
8-9	0,5
9-10	1,3
10-11	1,2
11-12/13	2,4
12/13-14	0,5
14-15	1,0
15-16	1,7
16-17	0,5
	<hr/> 33,0

Färdvägen är markerad med röd färg. Sevärdheterna nr. 4, 5, 6, 8, 9 och 10 ligger alldeles invid vägen.

Var försiktig och tänk på framkomligheten när du stannar.

I övrigt måste Du ställa bilen och gå sista biten.

Skyltar hjälper dig att hitta rätt.

Undvik att köra på de småvägar som leder fram till några av besöksmålen.

Dessa vägar är markerade med röda punkter.

Vid nr. 11 finns en P-plats 100 m norr om pendelparkeringen.

11 Karleby kyrka – en av landets äldsta

På en åker nära ån Tidan finns en av Mariestads viktigaste sevärdheter. Det rör sig om lämningar efter två vikinga-/medeltida kyrkor. Den första förmodas vara en stavkyrka. Den uppfördes omkring år 1000 och fungerade då som gårdskyrka. Tillsammans med en liknande kyrka i Varnhem är Karleby kyrka den äldsta kända i Sverige utanför Skåne.

Kanske såg den första kyrkan i Karleby ut så här

Omkring år 1100 ersattes stavkyrkan av en något större träkyrka på stengrund, som då fungerade som sockenkyrka. Ungefär samtidigt uppfördes en klockstapel.

Till båda kyrkorna hörde kyrkogårdar och antalet gravar uppskattas till minst 1.500. Kyrkan slutade användas redan under 1400-talet. Den förföll, försvann och glömdes sedan bort, men levde kvar i den muntliga traditionen. Kyrkplatsen återupptäcktes 1986 och en arkeologisk utgrävning gjordes 1987-89. Då markerades kyrkornas läge med stolpar respektive stenar.

Vid utgrävningarna undersöktes totalt c:a 100 gravar. På den norra (vänstra) sidan fanns bara kvinno- och barngravar från den första kyrkans tid.

RAÄ-nummer Leksberg 32:1, 32:2 och 32:3

Mitt för P-platsen står en milsten i dikeskanten och c:a 250 m mot norr finns en runsten som anses vara samtida med den äldsta kyrkan.

RAÄ-nummer Leksberg 31:1 och 30:1

12 Fyra liljestenar och Torsten präst

Nära krönet på Leksbergs Backe ligger Leksbergs kyrka. Den äldsta delen av stenkyrkan uppfördes senast i början av 1200-talet. I förkristen tid har det funnits en kultplats på Backen. Ännu under 1700- och början av 1800-talet omtalas resta stenar, urngravar med gravfynd som kopparringar och en hillebard. De synliga spåren försvann under tidigt 1800-tal, då de rasade ner i den stora grustäkt, som då fanns öster om kyrkogården.

Mot sakristians vägg på kyrkans norra sida sitter fyra liljestenar, en av dem försedd med runskrift. Liljestenar är en typ av gravhällar som nästan uteslutande påträffas i Västergötland och de finns vid många kyrkor runt Mariestad. Vissa forskare anser att de kan dateras till 1200-talet, andra anser att de förkom redan vid mitten av 1100-talet.

Överst på den vänstra stenen kan man i runtext läsa TORSTEN BRIISTER, alltså Torsten präst. Det är givetvis namnet på en av kyrkans tidiga präster. Den allra förste har man velat hävda, men det är förstas omöjligt att veta.

RAÄ-nummer Leksberg 13:1

De fyra liljestenarna är uppsatta mot sakristians västra vägg, t.v. om kyrktornet.

I runskrift (upp- och nedvänd) står Torsten präst.

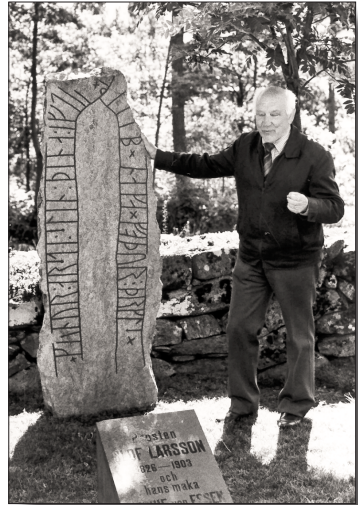
13 Runstenar vid Leksbergs kyrka

I närheten av kyrkan finns två runstenar, som minner om brytningstiden mellan hedendom och kristendom. Den ena står alldeles innanför den östra kyrkogårdsmuren. Den hittades 1878 under muren, som då skulle flyttas. Texten lyder: *Gunnur reste denna sten efter Olov nacke, Torkels fader.* Olof Nacke nämns också på en annan runsten, som står vid Storegården i Hindsbergs by.

Strax utanför kyrkogårdsmuren i sydost, nära kanten till det gamla grustaget, står en mäktig runsten rest av Tore Skorpa, samme man som också lät resa stenen vid Kapellplatsen i Karleby.

Med moderna dateringsmetoder har man konstaterat att stenarna är resta omkring år 1000, med några decenniers variation. De är alltså samtida med Karleby kyrka.

RAÄ-nummer Leksberg 14:1 och 15:1

När runstenen upptäcktes, var Olof Larsson präst i Leksberg. Han valde sin gravplats framför runstenen. Vid stenen står rektorn och lokalhistorikern Artur Wilander.

Runstenen sydost om kyrkogården syntes på långt håll ännu i början av 1900-talet och då hade man en magnifik utsikt från Leksbergs Backe.

En skolklass vid Pontatallen år 1902

14 Pontatallen och en ”klok gumma”

I sydvästra delen av Leksbergs Backe växte den märkliga och sägenomspunna Pontatallen. Idag återstår bara några murkna rester – men minnet av den – och av den ”kloka gumman” Pont-Ollesa lever kvar. Hon bodde i närheten av tallen fram till sin död 1917.

Pont-Ollesa ansågs kunna bota sjukdomar genom en kombination av egna mediciner och magi. Hon var flitigt anlita och använde ofta tallen som en del av sin läkekonst. Den var ett populärt utflyktsmål långt efter hennes död.

15 Jättekast minner om det övernaturliga

Traditionen berättar att det bodde en jätte i Lugnånsberget, en knapp mil söderut. Han irriterades av klockorna i Leksbergs kyrka. En dag tog han sitt röda strumpeband, knöt det om ett stort stenblock

och slungade det mot kyrkan. Men stenen nådde bara fram till kyrkans grannby Hindsberg. Tvärs över stenens södra sida syns än idag ett decimeterbrett, rött band – märket efter jättens strumpeband. Varianter av den här berättelsen finns på många orter och den kallas därför för vandrings sägen. Stenarna brukar benämnas jättekast.

I verkligheten rör det sig om ett flyttblock som inlandsisen fört med sig.
RAÄ-nummer Lekberg 61:1

16 Unik soldatladugård vid Lorentzberg

Det är bara ladugården, en husgrund och en brunn som återstår av Karleby soldattorp, som hörde till rote 1071 vid Skaraborgs Regemente. Men ladugården är unik. Den byggdes 1846 och har – bortsett från taket – aldrig förändrats. Den är i sin helhet timrad och fähus, lador och loge har exakt de mått en soldatladugård skulle ha under 1800-talet.

2011 renoverades den av Hembygdsföreningen med hjälp av bidrag från projektet Hus med historia. Soldattorpets knekttavla finns idag i Persgården.

Mitt för Lorentzberg står en milsten.

RAÄ-nummer Lekberg 36:1

17 Karleby – en välbevarad rundby

”Ålderdomlig by – av riksintresse. Borde ha K-märkts.” Uppgifterna är hämtade från Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister. Anledningen är den välbevarade rundbyn med gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-talen, äldre vägsystem och jordbruksmarker med stenmurar.

Runt den flata ”byastenen” vid vägkorsningen mitt i byn samlades bönderna i gången tid till by-

stämmor under bar himmel. Här beslöt man om samtidig sådd och skörd och om gemensam snöröjning och gårdsgårdssyner.

Stämmorna upphörde när laga skiftet splittrade byn i mitten av 1800-talet. När Vägförvaltningen drygt 100 år senare byggde Hindsbergsvägen låg ”byastenen” i vägen och sprängdes då bort.

Byn bestod ursprungligen av sju hemman. Vid laga skiftet i mitten av 1800-talet hade de splittrats upp i 15 gårdar. Åtta av dem flyttades då ut ur byn.

Persgården - hembygdsgård sedan 1975

Persgårdens manbyggnad har rötter i tidigt 1700-tal. 1975 renoverades den och blev hembygdsgård för Ullervad-Leksbergs Hembygdsförening. Idag är den centrum för föreningens verksamhet.

Midsommarfirandet samlar tusentals besökare varje år, men här förekommer också många andra arrangemang, exempelvis hantverksdagar och julmarknad.

Midsommar i Persgården 2016

Ett antal informationsskyltar vid Persgården berättar både om föreningen och om byggnader och föremål på gården. Här kan Du bland annat se kvarnstenar och stampstenar som varit i bruk vid ån Tidån. Och på drängasten eller pojkasten kan Du prova Din styrka.

Persgården har mycket gamla rötter i byn och det finns uppgifter som tyder på att den kan ha varit prästgård under den tid som Karleby kyrka fanns, d.v.s. fram till omkring år 1400.

Numera går två vandringsleder förbi Persgården. Pilgrimsleden kommer från Mariestad och går via Lugnås till Forshems kyrka, en sträcka på c:a 30 km. Biosfärleden går mellan Mariestad och Lidköping och är cirka 75 km lång. Från Persgården utgår också Kulturstigen, en 2,5 km lång vandringsled. Här kan Du uppleva kultur, natur och historia. Ett 40-tal informationstavlor berättar om det Du ser.

RAÄ-nummer Leksberg 47:1

På en karta från 1764 över Karleby gård (markerad med A) och dess ägor visas också var de övriga sex gårdarna i byn var belägna. Omedelbart öster om Persgården låg humlegårdar (D) tillhöriga Karleby gård. Längst i söder fanns Persgårdens trädgård, som skapades redan under tidigt 1600-tal.

Bli medlem i Hembygdsföreningen!

Som medlem får Du en innehållsrik Årsskrift och möjligheter att delta i våra många arrangemang. Med Din avgift stöder Du också Hembygds-föreningen och den verksamhet som vi bedriver. Aktuell medlemsavgift hittar Du på hemsidan www.ullervad-leksbergs-hembygdsf.se eller på anslagstavlan vid Persgården.

Det finns flera olika sätt att bli medlem.

Betala in avgiften på [plusgiro](https://www.plusgiro.se) 638 06 63-2 eller [bankgiro](https://www.bankgiro.se) 627-4112.

Var noga med att ange ditt/era namn och adress vid inbetalning.

Anmäl Dig via vår [e-postadress](mailto:ulh@ullervad.se) ulh@ullervad.se.

Vid anslagstavlan på Persgården finns anmälningsblanketter.

Fyll i Dina personuppgifter och lägg blanketten i brevlådan bredvid.

Om Du meddelar Din e-postadress, så sänder vi Dig våra nyhetsbrev.